

WAT NAME VAN PLANTE ÓS VERTÈLLE... 'ne kroedwōsj

Els Diederer

(Houthems)

In de Limburgse dialekte kumps se dèks interessante name tege, die luuj aan plante hōbbe gegaeve. Vāöl van die volksname zint óntsjtange van oet 'n opvallende eigensjap van de plant. Meistal geit 'ne naam truk nao de vōrm van blaad, bloom, zaad of vrōch. Ouch de bleujperiode, de sjtandplaats, 'n heilende of vergiftige wèrking of 'n ander gebroek zint dèks oetgangspunt veur de naamgaeving.

Get veurbeelde betreffende 't aanzeen.

De *Metserbloom*, ouch *Metselbloom*, hèt in 't Nederlands Gele Lis¹ en die haet blaar zoa sjerp wie 'n mets. Ze weurt daonaeve *Lisj* geneump. 'n Ander *Metselbloom* dreug de dialeknaam *Trōt* ofwaal Huislook². Dit vètplantsje in de vōrm van 'n rozèt haet roze-witte bleumkes op 'ne verhoudingsgewies weuste sjteel. *Metselblome* woorte vreuger op de nokke van (sjtruè)daker geplant taege blikseminsjlaag en brand.

Flesjke is de op 'n flesj liekende dónkergreun vrōch van de Gele plomp³. Good gevōnge, want 'ne geur van (versjaalde) drank kump dao oet. De naam *Reetsigaar* sjeit op de riepe aor van de Lisdodde⁴, die lièt ós dinke aan 'n dikke sigaar. Zie weurt taeves *Negerpiemel* geneump. Nog 'ne ándere naam veur dees plant is *Kattesjtaart*. Dao haet 't uterlek van de plant ouch get van eweg.

Mèt de Kaersjmes hange luuj waal 'ne Maretak⁵ baove de deur um gelök aaf te rope. De gaffelvōrm is 'n oud Keltisch heilsteike veur nuuj laeve of begin. Zich puène ónder zoa'ne tak zou nóg miè gelök bringe. Dit sjtruukske logeert es 'ne greunblievende 'sjäöt' op ziene gasbom. In de sjtand van de blaar herkende me de vōrm van 'ne (paerds)haam. Zoa is de dialeknaam *Haamsjäöt* waal te begriep.

In de zomer haet de Haagwinde⁶ zich mèt vāöl maetersj door en um hégke en

Rierank mèt de vergiftige *duvelskeersje*
foto's: Els Diederer 2003

Pispötteke: de groate bloom van de andere
Rierank

aafasteringe gesjlingerd. Ze weurt geseerd mèt 'n sjoan witte kelk, die inheems de groatste bloom is. Toch riete veer ze 't leefs es ónkroed oet. Limburgersj hōbbe hāör de naam: *Pispötteke* gegaeve. Leuk um te vertèlle in verhaole euver kebuiterket. Vanwaeg dat sjlingere weurt ze ouch *Rierank* geneump.

Rieje beteikent rijge. 'n Ander klumplant, Heggerank⁷, hèt in 't plat 't zelfde (kiek de 2 foto's). Zien ranke greuje aeve hel es 'ne secondewiezer lóp en dat is te volge door 'n loep!

Hummesknupkes wieze nao de gael, knoupvörmige bleumkes van 't Boerenwormkruid⁸ en nao de witte knupkes van 't Moederkruid⁹. Boerenwormkruid weurt ouch waal *Reinvare* en *Reinevaan* geneump, vanwaage zien varenechtige blaar en de aanwezigheid op de rein (grens) van 'n terrein: *De gael vaan geuf de rein aan*, zous se kenne zegke...

Neet allein (ón)kroed dreug dialekname, gekweekde blome óntkómme dao ouch neet aan. De Fuchsia bievueurbeeld liekent op 'n buimke vol prachtige belle mèt klaepele en zoa is dudelek wie *Bellebuimke* is óntsjtange. De benaming *Balroas* veur Pioenroas¹⁰ verklaort zich mekkelek bie 't zeen van zien forsje bal- en roasechtige bloom.

Van 'n ander deil plantename is de wèrking of 't gebroek aaf te laeze. De zäödsjes van 't Boerenwormkruid waore good taegge wörmkes en zoa woort ze dus, naeve häör ander drie benaminge, *Wörmzäödsje* geneump. Wiejer zint 'n paar plante bekènd oet de hoesappetièk van vreuger. Mèt 't oranje saap van *Vratelkroed* (Stinkende Gouwe)¹¹ sjmaerdes se op d'n doer de vrattelle weg, 'n pepke van *Heilbeinwortel* (Smeerwortel)¹² es werme umsjaag, heilde de sjpat-aore. De drie saorte Potentilla: Ganzerik, Tormentiil en Zilverschoon holpe taegge maagkramp en woorte daorum es *Krampkroed* betiteld.

In hoes en tuin zint vreuger meistal natuurleke materiale es gereidsjap toegepas. Zoa vlochte ze van de plantevezele van *Kemp* al saer 2800 v. C. 't zgn *Kempetouw*. Meh mesjien weite veer miè van de ander toepassing van dees plant, es de softdrug hasj of wiet¹³. De beursjtellige zaadbol van *Krets* (Wilde Kaardenbol)¹⁴ waar ièrtieds 't gereidsjap um kanne oet te kretse en mèt de fiener kaardebölkes, *Wil kém*¹⁵ woort wöl gekemd.

Ouch de bleujperiode is dèks truuk te vinge in de naam. t *Mièrs viuèlke*¹⁶ geuf ziene heerleke geur al in de derde maond. De mós d'r waal deep veur op de kneje um dae op te sjnoeve. *Paosjblome*, die mèt de Paosje bleuje, heisje in 't Nederlands Trompetnarcissen¹⁷ en *Meiblome* zint Seringe¹⁸ woavan de sjtruuk in Mei rukende blome gaeve.

Midde in de zomer, rónnd de gebaortedaag van St. Jan op 24 juni, sjtaon de Margriete¹⁹ gans aoep te sjtraole. Zie kregge daorum de volksnaam *Sint-Jansbloom*. En umdat 'n ander Chrysant-echtige in de buurt van 25 november zien blome dreug woort dat de *Sint-Katriensbloom*. Zoa te zeen fungeert 't ónderein sóms es geheugesjteuntsje.

In de lètste categorie, vergiftige plante, höbbe name ouch hièl get te vertèlle. In 't ièrsjte veurbeeld èvvèl zaet 'r allein get euver de versjieningsvörm. De mèt 'n blauw bloom geseerde *Patersjakap* (Monnikskap)²⁰, sjteit in de beuk es moordkroed aangegaeve. Die is zoa vergiftig, dat allein al bie 't aanrake brubbelkes op heng en erm versjiene!

In vööl tuine zint wintergreun *Taxuspalme*²¹ aangeplant umtot die in zomer en winter veur 'n sjoan, toew hêgk zörge. Neet allein de vröchte van dees plant zint zjwoar vergiftig, meh ouch de naolde. De Nederlandse benaming, Venijnboom, geuf dat beter aan. 'n Tekske mêt vieftig naolde is fataal veur miensj en deer, meh dao taegeneuver sjeit dat 't sniejsel d'r van weurt gebroek um dao oet 'n middel taeg kanker te make.

In de name van vergiftige plante kump se dèks de weurd duvel, wolf, vuur of döl taeg. Wolf sjeit hie veur duvel umtot dees plant bie hekseprocesse woort gebroek. Duvel is synoniem veur de koaj geis. Vuur beteikent hie 'n saort agressieve plantesjummel en döl is 'n ander woord veur krankzinnig.

*Duvelskeersje*²² zint de zjwarte keersje van de Wolfskers, Hondskers, Nachtschade²² en de roa vröch van *Rierank* (Heggerank, kiek foto). 't Woord duvel zaet genóg. 'n Klein aantal van die valsje keersje zörg veur zjwoar verlamingsversjiensele. De *Sjtaekappel*, de vröch van de Doornappel²³, haet vööl weg van 'n boumnoot. Ze haet sjus zoa'n zelfde sjil, meh mêt dit versjil dat de sjtaekappel sjtaekele haet. Die sjtik dus (deit pien, in- en oetwendig). Eigelek wir 'n waarsjuwing.

Bleujend Hómmelskroed, (Leverkruid),
ónderdeil van de kroedwösj, langs de
Geul in Geulhem.
Foto: Els Diederer 2004.

Tot sjlot nog 'n lieske van ander plante, die zjwoar vergiftig zin:

Bitterzeut (Bitterzoet, *Solanum Dulcamara*);

Papemötsj (Kardinaalsmuts, *Euonymus europaeus*);

Sjietkroed (Bingelkruid *Mercuriales perennis*);

Molmoeskroed (Kruisbladwolfs-melk, *Euphorbia lathyrus*);

St. Teunisvuur (Moederkoren, *Claviceps purpurea*);

Dikkop (Kruiskruid, *Senecio vulgaris*);

Dölle kervel (Gevlekte scheerling, *Conium maculátum*);

Heilandsknóp (Kruidvlier, *Sambucus ebulus*);

Kraojepoat (Scherpe boterbloem, *Ranunculus repens*);

Krök (Bolderik, *Agrostemma githago*); *Geiteblaad* (Kamperfoelie, *Lonicera periclymenum*).

Bie 't determinere van volksname is èvvel veur-zichtigheid geboje. Neet allein verbasteringe wërke verwarrend, meh luuj gaove dèks aan plentsjes of blome 'ne naam, dae ze waal ins gehuèrd houwe bie 't zeen van 'n geliekend exemplaar. Op dees meneer sjeit 'ne bepaalde volks-naam dèks veur versjillende plantesaorte. De naam *Meizäödsje*, in Valkeberg en umgaeving gebruik veur 't Lelietje der Dalen²⁴, is op ander plaatse 't Madeliefje²⁵. In Valkeberg zègke ze dao dan wir *Mei(e)bleumke* of *Weijebloomke* taeg. Ouch de toepassing en wèrking van plante, zoa bliek in 't veurgaonde, maak dat 't dèks doubelures geuf in de volksnaamgaeving.

De kroedwösj

't Heidens gebroek um dankoffersj te bringe aan de gode woort door Katholieke kèrk aafgekäörd meh op 'n gegaeve moment gekerstend. Op de fièsdaag van *Slevrouwe kroedwieje*, Maria Hemelvaart op 15 augustus, vóng en vingk de wiejing van de kroedwösj in de kèrk plaats. In de archieve van 't adelek sjtif St. Gerlach in Houthem sjeit al 'ne 'Onser Liever Frauwen kruytweyngh dach' in 1519 vermeld. 't Ceremonieel herinnert aan 't brandoffer veur de dóndergod Thor of Donar. 'n Ander euverlaevering verhaolt van de apostele die bie 't bezeuk aan 't graaf van Maria, in de plaats van häör lichaam, blome en rukend kroed aantroffe.

Op zolder of in de sjtal kreeg zoa'ne kroedwösj dan 'n plaatske tot 't boete 'ne kièr hómmelewaer (ónwaer) gaof. Tal van blomenaem wieze nao dat gebruik. Mèt de gedachte: *es 't hómmele (dóndert) en 't raegent, dan is 't noadwaer gezaegend*, goajde me 'n paar tekskes van dat kroed in 't vuur van de kachel um 't dreigend ónheil aaf te waere. Dao-bie baejde me tot St. Donatus, petroan van 't ónwaer, en/of laos 't evangelie van St. Jan (Johannes de Evangelis), dae ummer woort aangeroep bie dreigend ónheil.

Zoa'ne kroedwösj waar samegesjtèld oet **7** plante: (7=heilig getal).

(De herhaolinge in de naamgaeving zint typerend).

2 van dees ónheilaafwerende plante:

Hómmelelekröed, Leverkruid (Eupatorium cannabinum) (foto)

Hómmelelekröed, wilde Marjolein (Origanum vulgare)

Dónderpele, Koningskaars of Toorts (Verbascum Thapsus)

Dónderkröed, St. Janskruid (Hypericum perforatum)

Dóndertaore, Wilgenroosje (Epilobium angustifolium)

Dónderbloom, Klapproos (Papaver rhoeas)

2 van dees heilende plante:

Dónderbloom, Valeriaan (Valeriana officinalis)

Hazegerf, Duizendblad ((Achillea millefolium)

Wörnzäödsje, Boerenwormkruid ((Chrysanthemum vulgare)

Maoter, Echte Kamille (Matricaria chamomilla)

Krampkröed, Tormantil (Potentilla erecta)

Aels, Bijvoet (Artemisia vulgaris)

Aels of Ruuksel, Absint-Alsem (Artemisia absinthum)

2 broadgrane: de kaore-aore van

Rogge (Triticum cereale)

Terf, Tarwe (Triticum)

1 boumvröch: 't greun blaad van de *Boumnoot*, Walnoot (*Juglans regia*)

Op de gebaortedaag van de andere St. Jan, Johannes de Duiper op 24 juni, ouch waal *de midzomerzónnewende* geneump, woort 't gedruèg kroed verbrend. Dees ièwenouw traditie sjteit bekènd ónder de naam *St. Jansvure*.

Dónderkroed, Maoter en Aels, geplök óp deze biezunderen daag, zouwe zoa-väöl extra krach hóbbe, dat ze neet allein taeg brand en krenkdes besjermd meh ouch hekse, duvele, waerwuif en sjoake verdreve.

In de sjtad en later ouch op 't platteland, es de beteikenis zoa langzamerhand vergaete is, verzamele de luuj veur de voots 'n veldboekèt gemengd mèt get boereblome oet de tuin. Dae wösj weurt dan, gezaegend of neet, veur de seer of nostalgie in 'n vaas gezat of opgehange.

Eindnote

1. *Iris pseudacorus*
2. *Sempervivum tectorum*
3. *Nuphar luteum*
4. *Typha angustifolia*
5. *Viscum Album*
6. *Calystegia sepium*
7. *Bryonia dioica*
8. *Chrysanthemum vulgare*
9. *Chrysanthemum Parthemium*
10. *Paeonia officinalis*
11. *Chelidonium majus*
12. *Symphytum officinale*
13. *Cannabis sativa*
14. *Dipsacus silvester*
15. *Dipsacus pilosus*
16. *Viola odorata*
17. *Narcissus pseudonarcissus*
18. *Syringa vulgaris*
19. *Chrysanthemum leucanthemum*
20. *Aconitum napellus*
21. *Taxus baccata*
22. Resp. *Atropa Belladonna*, *Frangula alnus*, *Solanum nigrum*
23. *Datura Stramonium*
24. *Convallaria majalis*
25. *Bellis perennis*

Brónne:

Diederer, E.V.P. (1995), *dialekflora: volksname van plante, blome, sjtruuk en buim*, in Veldeke nr.3

Dorren, Th. (1928, facs. 1994), *Woordenlijst uit het Valkenburgsch plat, met etymologische en andere aantekeningen*. Valkenburg: Crolla

Heukels, H. (9e druk). *Geïllustreerde Flora*. Groningen: P. Noordhoff

Jöckle, C. (2003), *Heiligen van alle tijden. Levens, legenden, iconografie*. Hoevelaken: Verba

- Kleijn, H.** (1979). *Planten en hun naam, Botanisch lexicon voor de Lage Landen*. Amsterdam: Meulenhoff
- Lemmerling H.W.A.** (1978-1985). *Oet vreuger jaore.nrs. 6, 8 en 10*. Oirsbeek: Harry Lindelauf.
- Maar van der H.** (1972). *De Reuze va Weusterich*. Valkenburg: Het Land van Valkenburg
- Oudemans, C.J.A.J.** (1872) *De Flora van Nederland*. Nieuwe tekst door Louis de Koning 1995. Alphen a.d. Rijn: Atrium
- Peeters, van Cauwenberg, O'Connor J.D.** (1951) *Misboek en Vesperale*, Venlo: Linssen & Derkx
- Philips, R.** (1978). *Wilde bloemen. Meer dan duizend soorten in unieke kleurenfoto's*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum
- Spiertz, M.** (1998), *Van aartsbisschop tot zonneliid. Sleutels tot het katholiek erfgoed*, Nijmegen: Sun
- Thijssse, J.P.** (1974) *Kruiden langs heg en steg*, Gorssel: Littera scripta Manet.
- Welters, H.** (1877; heruitg. 1982), *Feesten, zeden, gebruiken en spreekwoorden in Limburg*, Maasbree: de Lijster

Heemkundevereniging Houthem-St. Gerlach